

EDEBİYATIMIZDA ŞERH GELENEĞİNE GENEL BİR BAKIŞ*

*Mustafa ERDOĞAN***

Giriş:

Bugün kültür ve edebiyatımızla ilgili halletmemiz gereken pek çok mesele, üzerine eğilip gün ışığına çıkarmamız lazım gelen bir çok konu vardır. Bunlar arasında daha çok Eski Türk Edebiyatı araştırmacılarını ilgilendiren bir konu da “şerhler”dir.

Edebiyatımız içinde müstakıl bir şerh edebiyatı oluşturacak kadar büyük bir yekûn ve çok çeşitlilik arzeden şerhler üzerinde yeni bir takım çalışmalar yapılmakta ise de şerh edebiyatımızın büyük bir kısmı henüz kütüphanelerin tozlu rafları arasında karanlıklara mahkûm durumda kendisini aydınlığa kavuşturacak ve istifadeye sunacak gayretli araştırmacıları beklemektedir.

Burada biz edebiyatımızda yazılmış bütün şerhlerin tesbit ve tahlilini yapacak değiliz ve zaten bu mümkün de değildir. Maksudumuz “Türk Şerh Edebiyatı” hakkında genel bilgiler vermek, bu konuya dikkatleri çekmek ve aynı konuda yeni ve daha güzel araştırmalara vesîle olmaktadır.

Şerhin Tanımı:

Şerh, Arapça bir kelime olup “açma, yarma, genişletme, açıklama ve îzâh etme” gibi manalara gelir¹. Mevlânâ şu beytinde şerhin somut ve soyut anlamlarını şöyle birleştirmiş:

Sîne hâhem şerha şerha ez-firâk
Tâ be-gûyem şerh-i derd-i iştiyâk

Aynı beyti Nahîfî şöyle tercüme etmiştir:

Şerha şerha eylesün sînem firâk
Eyleyem tâ şerh-i derd-i iştiyâk²

Kültür ve edebiyatımıza âit bir terim olarak şerhi hâşiye, ta’lika, tefsîr gibi türlerin yanında saymak gerekir. Bunlarla arasında mana ve kullanım farkları bulunan şerhin, tefsîr hariç diğerlerinden daha çok kullanıldığını söyleyebiliriz. Şerh; muhtelif ilim dallarında yazılmış bir eseri, bir yazı ya da risâleyi daha anlaşılır hâle getirmek maksadıyla kaleme

* **I. Türk Tarihi ve Edebiyatı Kongresi**, Celal Bayar Üniversitesi, 11-13 Eylül 1996, MANİSA (Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, S.1, Manisa, 1997, s.286-293).

** Dumlupınar Üniv. Fen-Edb. Fak. Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Araş. Gör. KÜTAHYA

¹ Ahterî Mustafa Çelebi, Ahterî-i Kebîr, İst., 1310, s. 434; Şemseddin Sami, Kâmûs-ı Türkî, İst., 1989, s. 773; Hüseyin Kâzım Kadri, Büyük Türk Lügatı, İst., 1943, C. 3, s. 217; Carra de Vaux, “Şerh”, İ.A., İst., 1978, C. XI, s. 429.

² Neclâ Pekolcay, İslâmî Türk Edebiyatı-1, İst., 1981, s. 454.

alınmış yazı ya da esere denir. Şerh yazan kişiye ise şârih adı verilir. Daha önce de söylediğimiz gibi edebiyatımızda o kadar çok şerh yazılmıştır ki bunların tasnif ve incelemeleri bir tarafa ciddî olarak tesbitleri dahi yapılmamıştır. Ayrıca bu şerhler o kadar farklı, çeşitli konularda yazılmıştır ki buna şaşırılmamak mümkün değildir. Felsefeden astronomiye, tıptan edebiyata, fıkhıtan hadisten münazara ve konuşma âdâbına, tasavvuftan lugatlara, gramer kitaplarına, duâlardan latîfelere kadar uzanan bir çok alanda şerhler yazılmıştır.

Asıl konumuz olan edebî şerhlerin diğer şerhlerden farkı ise muhtevâsının ve üslûbunun edebî olmasıdır.

Şerhlerin Önemi:

Şerhlerin önemi ve lüzûmu konusunda bu alanda ilk çalışmaları başlatan merhûm Âmil Çelebioğlu şöyle diyor: “Eski şerhlerde ileri sürülen fikirlerin, yorumların isabeti, metodu haklı veya haksız ne kadar münakaşa ve tenkit edilirse edilsin onlar günümüzde kaybolan veya değişen kültür dünyamız ve kültür tarihimiz, hattâ tefekkür tarihimiz açısından değerlendirilmemiş en zengin ve ansiklopedik kaynaklarımız olmakla ayrı bir ehemmiyeti hâizdir”³. Ayrıca bize göre bu şerhler Klasik Edebiyatımız ve Tasavvuf Edebiyatı için bir anahtar vazifesi görebilir ve şerhleri vâsıtasıyla bu edebiyatları ve mahsullerini anlayabiliriz. Meselâ Yunus’a atfedilen ve

Çıkdum erik dalına anda yidüm üzümü
Bostan ıssı kakıyup dir ne yirsin kozumu

şeklinde başlayan şathiyyeyi ancak şerhleri sâyesinde anlayabiliyoruz. Aynı zamanda eski nesrimizin güzel örnekleri arasında sayabileceğimiz bu şerhlerde yazıldıkları devirdeki sosyal hayata ve olaylara dair işaretler bulabileceğimiz gibi dil, gramer ve lugatla ilgili pek çok bilgiye de rastlarız. Bu şerhlerin incelenerek kültür ve edebiyatımıza kazandırılması ve insanlarımızın istifadesine sunulması eski edebiyatımız hakkındaki bazı yanlış kanâatleri de ortadan kaldıracak, onun doğru şekilde anlaşılmasını sağlayacak ve kültürümüzün zenginleşmesine vesîle olacaktır.

Şerhlerin Yazılış Sebepleri:

Bu şerhlerin yazılış sebeplerine gelince, bunun için tek bir sebep söylemek eksik olur. Muhtelif sebepleri olabilir. En geçerli sebepleri şöyle sıralayabiliriz: Konunun diğer insanlar tarafından anlaşılması, zor anlaşılması yahut yanlış anlaşılması. Yine tâliplerin arzuları ve şârihin kendi bildiği ve anladığını diğer insanlarla paylaşmak istemesi de şerhlerin yazılma sebepleri arasında sayılabilir.

Şerhlerin Bazı Genel Özellikleri:

Umûmiyetle şerh edilen eserle yazılan şerh birarada bulunur ve yeni eser şerh edilen eserle şerh metnini, ikisini birden ifâde eden bir isim taşır. Bu isim, çoğunlukla şerh yazılan

³ Âmil Çelebioğlu, “Yunus’un Şiirleriyle İlgili Şerhler”, *Türk Edebiyatı*, S. 193 (Kasım-1989), s. 28.

eserin isminin başına Arapça veya Farsça tamlama oluşturacak şekilde “şerh” kelimesinin getirilmesiyle ortaya çıkar: Şerh-i Dîvân-ı Hâfız veya Şerhu Fusûsi'l-Hikem gibi.

Manzum veya mensur bir esere yine manzum ya da mensur şekilde şerh yazılabilir. Edebiyatımızda daha çok mensur şerh yazılmakla birlikte manzum yazılmış şerhlere de rastlanabilir. Mesela İsmâ Saruhanî'nin Esmâ-i Hüsnâ şerhi manzum bir şerhtir.

Şerh yazılan metinlerin ve yazılan şerhlerin uzunluğu konusunda belirli bir sınır yoktur. Bazan bir beytin veya o beyitteki bir kelimenin sayfalarca şerh edildiği olur. Bazan da birkaç cilt uzunluğundaki bir eser şerh edilmeye çalışılır. Bu konu şerh edilen metne ve şârihe göre değişebilmektedir.

Arapça, Farsça ve Türkçe her üç dilin de yoğun olarak kullanıldığı Osmanlı ilim ve kültür dünyasında şerhler konusunda da bir ayırım yapılmamıştır. Türk şârihleri Arapça, Farsça veya Türkçe bir esere bu üç dilden istedikleri biriyle şerh yazmışlardır.

Şerh Metodu:

Şerhlerde umûmiyetle önce şerh edilecek metin verilir. Daha sonra metnin şerhine geçilir. Bu konuda genel olarak iki usûl kullanılmıştır: Birincisinde şârih önce şerh edilen metindeki kelimelerin lugat manasını, gramer yapısını v.b. sıralar daha sonra metindeki asıl kastedilen manayı söyler. İkinci usulde ise, yukarıda sıraladığımız metnin zâhirî özellikleri üzerinde hiç durulmadan doğrudan şerh edilen metnin manası üzerinde durulur. Bunlara örnek vermek gerekirse mesela Hüseyin Vassâf, “Lücec-i Asrî Şerh-i Kelâm-ı Mısrî” adlı eserinde Niyâzî-i Mısrî'nin şiirlerini şerh ederken birinci metodu kullanmış, önce metnin lafzî özelliklerini uzun uzun anlatmış daha sonra mana yönü üzerinde durmuştur⁴. Buna karşılık aynı şâirin şiirlerini şerh eden bir başka şârih Sezâyî-i Gülşenî, şiirlerin lafzî özellikleri hususunda hiç bilgi vermeden hemen manalarını açıklamıştır⁵. Görüldüğü gibi birinci metod daha detaylı, daha kapsamlıdır.

Şerhlerde bazan yeri geldikçe hâtıralar, hikâyeler, kıssalar anlatılır, daha önce yazılmış uygun eserlerden iktibaslar yapılır. Şârih uygun yerlerde kendisinin veya başkalarının şiirlerine de yer verebilir. Metinde geçen şahıs ve yer isimleri hakkında bilgi verilir, târihî hâdiseler îzâh edilir. Tabî ki bunlardan maksat konunun daha iyi anlaşılmasıdır.

Kısaca Arap ve Fars Edebiyatı'nda Şerh:

Arap Şerh Edebiyatı hicrî III ve IV. asırlarda yaşayan Sükkerî, Sa'lebî gibi şârihler tarafından kurulmuştur. Arap, Fars ve Türk edebiyatlarında ilgi görmüş ve şerh edilmiş Arapça eserlerden bazıları şunlardır: Muallaka-i Seb'a, Kasîde-i Nûniyye, Kasîde-i Tâiyye, Kasîde-i Bürde ve Bür'e, Fusûsü'l-Hikem... Ayrıca Hz. Peygamber'in bazı hadisleri, muhtelif Esmâ-i Hüsnâ ve duâlar ile aruzla ilgili eserler de Arap edebiyatında şerh edilen konular arasında sayılabilir.

Fars edebiyatında şerh edilen metinler umûmiyetle tasavvufî muhtevâlidir ve XV. asırda Fars Şerh Edebiyatı epeyce gelişmiş bir durumdadır. Devvânî, Molla Câmî, Hüseyin Vâiz Kâşifî, Şemseddîn-i Lahorî bazı Fars şârihleridir. Konuyu fazla uzatmamak için Fars Edebiyatı'nda olsun bizim edebiyatımızda olsun çokça şerh edilmiş bazı Farsça eserleri saymakla yetiniyoruz: Mevlânâ'nın Mesnevî'si, gazel ve rubâîleri, Hâfız'ın Divan'ı, Sa'dî'nin

⁴ Yazma halindeki eserin fotokopi bir nüshası Mustafa Tatçı Özel Kütüphanesi'ndedir. Bu şerhi Hocamız Sayın Mustafa Tatçı ile birlikte yayıma hazırlamaktayız.

⁵ Sezâyî-i Gülşenî, Divan, Haz. Şahver Çelikoğlu, İst., 1985, s. 257-261 (Divan'ın Arkasında).

Bostan ve Gülistan'ı, Molla Câmî'nin Baharistan'ı, Attâr'ın kasîdeleri, Şebüsterî'nin Gülşen-i Raz'ı...⁶.

Edebiyatımızda Şerh Geleneği:

Türk Şerh Edebiyatı'nın ise XV. asırdan itibaren gelişmeye başladığı, XVII ve XVIII asırlarda en zengin dönemini yaşadığını söylemek mümkündür⁷. Eski toplumumuzun hayatında dinin çok önemli bir yer tuttuğu malumdur. Bunun eski eserlerimize yansımaları da normaldir. Bu sebeple edebiyatımızın diğer alanlarında olduğu gibi şerhler konusunda da dinin ve tasavvufun çok büyük bir ağırlığı vardır.

İlk şerhler daha çok hadîs-i şerîflere ve Bostan, Gülistan ve Gülşen-i Râz'a yazılmıştır. Meselâ 1358'de vefat eden Mahmut bin Ali'nin Nehcü'l-Ferâdîs adlı eseri (aslında bir Kırk Hadis şerhidir), İbn-i Arabşah'ın varlığını haber verdiği ama mâhiyetini bilmediğimiz Ahmedî'nin Kasîde-i Sarsarî Şerhi şerh edebiyatımızın ilk ürünleri arasında sayılabilir. Edebiyatımızda yazılmış olan şerhleri muhtevâları itibarıyla genel olarak bir tasnife tâbi tutmaya çalışırsak şöyle olabilir:

a. Dînî Şerhler: Bu şerhler umumiyetle medreselerde okutulan ve aslı Arapça olan muhtelif dînî eserlere Türk şârihleri tarafından Arapça veya Türkçe olarak yazılmışlardır. Bunlar daha çok öğretici mahiyette olurlar ve İslâmî ilimlerin çeşitli dallarıyla alâkalıdırlar. Dînî şerhlere alt konularına göre göz atacak olursak şunları görürüz:

Besmele şerhlerini bunların başında sayabiliriz. Bu eserlerde besmelenin lafzî ve manevî yönü üzerinde durulur, esrârî anlatılır. Ebû Said Muhammedü'l-Hâdimî, Muhammed bin Mustafa Akkirmânî besmeleye şerh yazanlardan olduğu gibi kütüphanelerimizde şârihi belli olmayan besmele şerhleri de mevcuttur.

Muhtelif duâ şerhlerini de bu grupta saymak lazımdır. Kunut duâları, Âmentü, Kenzü'l-Arş gibi duâlar şerh edilen duâlardan bazılarıdır.

Hadîs-i şerîflere yazılan şerhler dînî şerhler içinde büyük bir yekûn tutar ve ayrı bir araştırma konusudur. İbn-i Kemal, İsmail Hakkı Bursevî, İsmail Ankaravî Şerh-i Hadîs-i Erbaîn yazanlardan bazılarıdır. Ayrıca belli bir hadîs kitabına şerh yazanlar da vardır. Meselâ İsmail Kemal ve Yusufzâde Abdullah Hilmî Şerh-i Buhârî; Cemâl-i Halvetî ve Süleyman Fâzıl Efendi Şerh-i Nevevî; Mustafa bin Ömer Üsküdârî Şerh-i Müslim yazanlardan bazılarıdır. Abdullah Salahaddîn-i Uşşâkî ve Davud bin Muhammedü'l-Karsî gibi bazı müellifler de hadîs usûlü hakkında yazılmış bazı eserleri şerh etmişlerdir.

Hız Peygamber'le ilgili yazılmış bazı eserlerin şerhleri de yapılmıştır. Bunlar daha çok hilyelere, bazan da Peygamberimiz'in ecdâdını ve isimlerini anlatan eserlere yazılmıştır. Hâkânî Mehmed Bey'in, Abdurrahman bin Mustafa Akkirmânî'nin Ebü'l-Hayr Abdulmecîd'in hilye şerhleri vardır. Muhammed Vecîhî Paşa da Şerh-i Ecdâd-ı Fahr-ı Kâinât ve Şerh-i Esmâ-i Celîle-i Fahr-ı Kâinât adlı eserler yazmıştır.

Bunlardan başka İslâmî ilimlerin fıkıh, kelâm, akâid v.b. çeşitli dallarında da bir çok şerh yazılmıştır. Meselâ geleneğimizde şerhin yaygınlığını göstermesi ve bu konuda bir fikir vermesi bakımından Bursalı Mehmed Tahir'in Osmanlı Müellifleri adlı eserinde fıkıhla ilgili Mültekâ adlı esere Osmanlı ulemâsı tarafından yazılmış 31 tane şerh saydığını söyleyebiliriz (İst., tarihsiz, Meral Yay. C. 1, s. 218).

⁶ Necla Pekolcay-Emine Sevim, Yunus Emre Şerhleri, Ank., 1991, s. 41, 42.

⁷ Âmil Çelebioğlu, "Yunus'un Bir Şiirinin Şerhi", *Yunus Emre Sempozyumu*, 2-5 Mayıs 1988, Mil. Ktp. (Bildiriler), Ank., 1990, s. 96.

b. Tasavvufî ve Edebî Şerhler: Aslında tasavvufî ve edebî şerhleri birbirinden ayırmak çok zordur. Çünkü edebî şerhlerin çok büyük bir kısmı tasavvufîdir. Bunun için tasavvufî ve edebî şerhleri birlikte aldık. Ancak az da olsa tasavvufî olmayan edebî şerhler de mevcuttur. Meselâ aruzla ilgili bazı şerhler gibi.

Geniş manada tasavvufî şerhlerin diğer şerhlerden (dînî, ilmî, edebî, v.s.) çok daha fazla olduğunu söyleyebiliriz. Tasavvufî şerhler daha çok Farsça ve Türkçe eserlere yazılmıştır. Arapça şerh yazılmış tasavvufî konuların başında bazı Esmâ-i Hüsnâ'lar gelir. Niyazî-i Mısri'nin, Şeyh Bayram Halvetî'nin, Şeyh Ahmed Atavî'nin Esmâ-i Hüsnâ şerhleri bunlara örnek gösterilebilir.

Türk mutasavvıfları tarafından da çok okunmuş olan Muhyiddîn-i Arabî'nin eserlerinin şerh edilen Arapça tasavvufî eserler arasında ayrı bir yeri vardır. Şeyh-i Ekber'in şerh edilen eserlerinin başında Fusûsü'l-Hikem gelir. Fusûsü'l-Hikem'i şerh eden mutasavvıflardan bazıları şunlardır: Yazıcızâde Muhammed Efendi, İsmail Ankaravî, Seyyid Muhammed Nuru'l-Arabî, Bayezîd-i Rûmî, Davud-ı Kayserî, Bâlî-i Sofyavî...

Edebiyatımızda şerh edilen Farsça tasavvufî eserlerin başında Mevlânâ'nın Mesnevî'si gelir. Türk Şerh Edebiyatı'nda (Kur'ân ve hadislerden sonra) en çok üzerinde durulan ve en fazla tesirleri bulunan eser Mevlânâ'nın Mesnevî'sidir⁸. Mesnevî'ye yazıldığı asırdan günümüze kadar çeşitli dillerde pek çok şerh yazılmıştır. Abdülbâkî Gölpinarlı, Veled Çelebi'nin Mesnevî Tercümesi'ne yazdığı Önsöz'de Mesnevî'ye yazılmış on dokuz tane şerh saymaktadır. Bunlardan biri Arapça, altısı Farsça ve on bir tanesi de Türkçe'dir. Bir tanesinin ise hangi dilde yazıldığı bilinmemektedir. Burada sayılan Mesnevî'ye Türkçe şerh yazan kişiler şunlardır: Şem'î, Sûdî, Abdülmecîd-i Sivâsî, Hüdâyî, Hasan Dede, Pîrî Paşa, Ankaravî Rûsûhî İsmail Dede, Sarı Abdullah, İsmail Hakkı Bursevî, Âbidîn Paşa ve Ahmed Avni Konuk⁹. Gölpinarlı'nın burada saymadığı Şeyh Murad-ı Buhârî, Tâhirü'l-Mevlevî ve Kenan Rıfâî'nin ayrıca kendisinin şerhlerini de bunlara eklersek Mevlânâ'nın Mesnevî'sine toplam Türkçe on beş şerh yazıldığını görürüz¹⁰. Ayrıca Yusuf Sîneçâk'ın Mesnevî'den seçtiği beyitlerle oluşturduğu Cezîre-i Mesnevî'ye de İlmî Dede ve Şeyh Gâlib'in Türkçe şerh yazdıklarını ekleyelim. Hz. Mevlânâ'nın Mesnevî'sinden başka bazı gazel ve rubâîlerine de şerh yazılmıştır.

Mesnevî'den başka Bostan, Gülistan, Baharistan, Gülşen-i Râz, Dîvan-ı Hâfız... gibi Farsça eserlere de Türkçe şerhler yazılmıştır.

Türkçe Metinlerin Şerhleri:

Tasavvufî Arapça ve Farsça metinlerin yanısıra Türkçe bazı metinler de şerh edilmiştir. Bu metinlerin çoğunlukla manzum oldukları dikkati çeker. Bu şerhler insanımızın gönlünde yer tutmuş, meşhur kişilerin beğenilen ve çok okunan şiirlerine yazılmıştır.

Türkçe tasavvufî şerhlerin başında Yunus Emre şerhleri sayılabilir. Yunus Emre'ye atfedilen ve hemen hiç birimizin şerhini okumadan anlayamadığı

Çık dum erik dalına anda yidüm üzümü

⁸ Çelebioğlu, a.g.m., s. 96.

⁹ Mevlânâ, Mesnevî-1, Çev. Veled İzbudak, İst., 1988, s. T, Y.

¹⁰ Mesnevî'ye yazılan Türkçe şerhlerin çokluğu da Türkler'in Mevlânâ'yı diğer milletlerden daha çok okuduğunu ve benimsediğini gösterir. Konumuzla doğrudan ilgili olmasa da dikkatimizi çektiğinden bunu belirtmeden geçemedik.

Bostan ıssı kakıyup dir ne yirsin kozumı

şeklinde başlayan şathiyye şimdilik bildiğimiz kadarıyla dört kişi tarafından şerh edilmiştir. Bu kişiler Şeyhzâde, Niyâzî-i Mısrî, İsmail Hakkı Bursevî ve Şeyh Ali Nakşibendî'dir. Yunus Emre şerhleri merhûm Âmil Çelebioğlu'nun başlattığı çalışmalar sonucu kitap haline getirilmiş ve istifadeye sunulmuştur¹¹.

Niyâzî-i Mısrî'nin Türk Şerh Edebiyatı'nda farklı bir yeri vardır. XVII. yüzyılın bu meşhur mutasavvıfı kendisi de başkalarının şiirlerine şerh yazmakla birlikte Türk Şerh Edebiyatı'nda daha çok şiirlerine yazılan şerhlerle dikkati çeker. Niyâzî-i Mısrî için edebiyatımızda şiirlerine en çok şerh yazılan şâirlerden biri -belki de birincisi- dersek hatâ olmaz. Yaptığımız araştırmada Niyâzî-i Mısrî'nin şiirlerinin, şimdiki bilgilerimize göre, on yedi kişi tarafından kesin olarak şerh edildiğini tesbit ettik. Mısrî şerhlerinin bu kadar çok olması O'nun çok okunduğunun, çok sevildiğinin ve tesirinin genişliğinin delili sayılabilir. Burada Niyâzî'nin şiirlerini şerh eden mutasavvıfların isimlerini saymakla yetiniyoruz: Nasûhî Muhammed Efendi, İsmail Hakkı Bursevî, Suhufî Muhammed Efendi, Sezâyî-i Gülşenî, Selim-i Dîvâne, Nâzirâ İbrâhim Efendi, Salâhî-i Uşşâkî, Köstendilli Mollazâde Süleyman Şeyhî, Mürîdzâde Mustafa Âczî, Harîrîzâde Seyyid Muhammed Kemâleddin, Seyyid Muhammed Nûru'l-Arabî, Ali Örfî Efendi, Ali Rıza Bey, Şeyh Mustafa Şevkî Efendi, Hüseyin Vassâf, Tokatlı Azmi Yaman ve M. Agâh Harfî (ikisi birlikte) ile İbrahim Yurdören. Bu kişilerden şimdilik elimizde on bir tanesinin şerhi bulunmaktadır. Zamanla diğerlerinin de ortaya çıkacağını, çıkarılacağını sanıyoruz. Tabî ki bu saydıklarımız yazıya aktarılanlar ve bilinenlerdir. Meclislerde söz arasında, yeri gelmişken yapılan ve yazıya geçirilmeyen şerhler ise kaybolup gitmiştir. Bu bütün şerhler için geçerlidir. Anlaşılacağı üzere Mısrî'ye yaşadığı asırdan günümüze kadar uzanan geniş bir zaman dilimi içinde sürekli şerhler yazılmıştır. Yalnızca Seyyid Muhammed Nur'un ve Ali Örfî Efendi'nin Niyâzî-i Mısrî'nin bütün Divan'ını baştan sona şerh ettiklerini söylersem dikkati çeker sanıyorum¹².

Edebiyatımızda şiirine şerhler yazılmış bir başka mutasavvıf şâir de Hacı Bayram-ı Velî'dir. Hacı Bayram-ı Velî'nin özellikle

Çalabım bir şâr yaratmış iki cihân âresinde
Bakıcak dîdâr görünür ol şârın kenâresinde

diye başlayan şiiri çok rağbet görmüş, okunmuş ve şerh edilmiştir. Hacı Bayram-ı Velî'nin şiirini şerh eden kişiler ise şunlardır: İsmail Hakkı Bursevî, Seyyid Muhammed Nûru'l-Arabî, Suhufî Muhammed Efendi, Abdülhay Celvetî ve Şeyhülislam Feyzullah Efendi¹³.

Türkçe şiirleri şerh edilmiş bir başka şâirimiz Eşrefoğlu Rûmî'dir. Eşrefoğlu'nun "Tecellî şevk-i dîdârün beni mest eyledi hayrân" mısraıyla başlayan şiiri Suhufî Muhammed Efendi ve Salâhî-i Uşşâkî tarafından şerh edilmiştir¹⁴.

¹¹ Necla Pekolcay- Emine-Sevim, Yunus Emre Şerhleri, Ank., 1991.

¹² Niyâzî-i Mısrî şerhleri hakkında daha geniş bilgi için bkz. Mustafa Erdoğan, Niyâzî-i Mısrî Şerhleri, Gazi Üniv. Gazi Eğt. Fak. Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Mezuniyet Tezi, Ank., 1994; Mustafa Erdoğan, "Niyâzî-i Mısrî Şerhleri", *Dergâh*, S. 71 (Ocak-1996), İst., s. 15-17.

¹³ Bu şerhlerden Feyzullah Efendi'ye âit şerh, Fuat Bayramoğlu; Seyyid Muhammed Nur ve İsmail Hakkı Bursevî'ye âit şerhler ise M. Ali Aynî tarafından yayımlanmıştır. Ethem Cebecioğlu ise bu üç şerhi biraraya getirmiş ve sadeleştirilmiş şekilleriyle birlikte yayımlamıştır. Ethem Cebecioğlu, Hacı Bayram Velî, Ank., 1991, s. 74-105.

Ayrıca Salâhî-i Uşşâkî, Nakşî-i Akkirmânî ve Âşık Ömer'in (bir nüshası Ank. Mil. Ktp. Yz. A. 392/10, vr. 161b-164a'dadır) şiirini¹⁵ ; İsmail Hakkı Bursevî, Abdî'nin, Ahmedî'nin, Hayretî ve Suhufî'nin bazı manzûmelerini¹⁶ ; Harîrîzâde Kemâleddin, Sezâyî-i Gülşenî'nin

Âdem hemîn bu bezm-i dilârâya bir gelür
Sırr-ı cemâl-i yâri temâşâya bir gelür

matlı şiirini (bir nüshası İst. Üniv. Ktp. TY. 263, vr. 52b-55b arasındadır); Aynîzâde Muhammed Şemseddin Sirozî, Rûsûhî'nin "Ey ki âlemden haberdârim diyen âlem nedür" mısrayla başlayan gazelinini¹⁶ ; Yakup Afvî, Lem'a-i Nûrâniyye isimli eserinde Aziz Mahmud Hüdâyî'nin

Ezelden aşkıla biz yana geldik
Hakikat şem'ine pervâne geldik

matlı ilâhîsini¹⁷ ; Köstendilli Mollazâde Süleyman Şeyhî, Nakşî'nin şiirini şerh etmiştir. Nakşî'nin bazı mutasavvıflar tarafından şerh edilen şiiri muhtemelen

Eyâ sen sanma kim senden bu güftârı dehân söyler
Veyâ terkîb olan unsur veyâ lahm-ı zebân söyler

diye başlayan şiirdir.

Bunlardan başka Şerefüddin Şuayb Efendi, Sezâyî-i Gülşenî'nin

Kalem-i sun'-ı ezel her ne ki tahrîr itdi
Kayd idüp suhufi ebedde anı takrîr itdi

matlı gazelinini şerh etmiş, şerhe "İzâhu'l-Merâm fî Meziyyeti'l-Kelâm" yahut "Şerhu'n-Nokta Ve'l-Kalem" ismini vermiş ve bastırmıştır¹⁸ .

Niyâzî-i Mısırî'nin de Dîvân'ını şerh eden Seyyid Muhammed Nur'un talebelerinden Ali Örfî Efendi, Şeyh Lütfî Sâlih Efendi'nin Dîvân'ını¹⁹ ; Hz. Üftâde'nin "Yine düş oldu gönül yârin cemâli şem'ine" ve "Aslını bilen kişi itmez bu illerde karâr" mısralarıyla başlayan şiirlerini şerh etmiştir²⁰ .

Hüseyin Hamdî (İbn-i Seyyid Hüseyin Efendi), Şemseddin-i Sivâsî'nin "Bi-hamdi'llah derim Allah alup aklumı zikru'llah" diye başlayan manzumesini Dürrü'l-Mesûn ismiyle şerh etmiştir²¹ .

Nâzirâ İbrahim Efendi Şerh-i Gazel-i Usûlî adlı eserinde "Ey hakikatdan haberdârim diyen Mevlâ nedür" diye başlayan şiiri şerh etmiştir²² .

Zâtî Süleyman Efendi ise mürşidi Şeyh İsmail Hakkî'nin

¹⁴ Bursalı Mehmed Tahir, Osmanlı Müellifleri, İst., tarihsiz, Meral Yay., C. 1, s. 196, 198 (Kısaltması OSM).

¹⁵ OSM, C. 1, s. 198, 199.

¹⁶ OSM, C. 1, s. 121, 122.

¹⁶ OSM, C. 1, s. 241.

¹⁷ OSM, C. 1, s. 229.

¹⁸ OSM, C. 1, s. 186, 210.

¹⁹ OSM, C. 2, İst., 1972, s. 219.

²⁰ OSM, C. 1, s. 37, 215.

²¹ OSM, C. 1, s. 112.

²² OSM, C. 1, s. 419.

Bir elif bul mekteb-i irfânda ol bâyı sor
Kad hamîde eyleyüp yâ gibi andan bâyı sor

matlı kasîdesini mufassal surette şerh etmiştir²³ . Yine mutasavvıf şâir Şemseddin-i Sivasî'nin “Şerh-i Gazeliyyât-ı Sultan Murad Hân-ı Sâlis” isimli bir eserinin olduğu söylenmektedir²⁴ .

Fahrî Ahmed Efendi, Müftî Baba'nın Yunus tarzındaki bir manzumesini ve

Elifden başladı dil bâda buldı sırr-ı rûhânî
Tedennî eyleyüp tâdan sebât ümîd idüp sâda

matlı manzumeyi şerh etmiştir²⁵ .

Ali Şermî-i Nakşibendî'nin Şerh-i Nutk-ı İdrîs-i Muhtefî (bir nüshası Ank. Mil. Ktp. Yz. B. 169'dadır) ; Ahmed Rüşdî Karaagacî'nin Ebyât-ı Hicâbî Şerhi (bir nüshası Ank. Mil. Ktp. Yz. A. 5628'dedir) adlı eseri vardır.

Süleymaniyeli Nâcim Abdurrahman Efendi kendi tasavvufî şiirlerinden

Biz âyîneyiz sûret-i lâhût-nümâyız
Biz mazhar-ı eltâf-ı Hudâ mest-i gedâyız

diye başlayan gazelini şerh ederek bastırmıştır²⁶ .

Cebbârzâde Ârif Bey'in ise bu konuda üç eseri vardır: İzâhu'l-Merâm alâ Vilâdeti Seyyidi'l-Enâm (Mevlid şerhi), Miftâhu Hasîn-i Rahmâniyye fî Arzı Vücûdı Rahmâniyye (Sünbül Efendi nutkunun şerhi), Dâfiü'z-Zalam fî Kulûbi'l-Ümem (Hz. Vefâ'nın nutkunun şerhi)²⁷ .

Abdülhay Celvetî'nin torunu Muhammed Nesîm Efendi, Şeyh Verdî isminde bir zâtın şiirine şerh yazmıştır²⁸ .

Sarı Abdullah Efendi'nin Türkçe sülûk hallerinden bahseden Meslekü'l-Uşşâk isimli manzûm eserine torunlarından Lalîzâde Abdulbâkî tarafından zeyl ve şerh yazılmış, bu eserin bir kısmı Abdulbâkî Efendi'nin Menâkıb-ı Melâmîyye-i Bayrâmîyye adlı eserin sonunda basılmıştır²⁹ .

Mehmed Emin Hilmî, Âgâh Paşa'nın meşhûr “pâresiz” redifli muhammesine şerh yazmış, şiir ve şerhi birarada basılmıştır³⁰ .

Hâlid Hasan Efendi, Muallim Nâcî'nin “Reng-i ruhsârın gibi her renginin hayrânıyam” diye başlayan gazelinin iki beytini³¹ ; Müstakîmzâde ise İsâ Mahvî'nin

Yoklugunda var olan varlıkta bilmez yokluğu
Sohbet-i yâr lezzetin bilmez begim agyâr olan

²³ OSM, C. 1, s. 223.

²⁴ OSM, C. 1, s. 207.

²⁵ OSM, C. 1, s. 97.

²⁶ OSM, C. 2, s. 287.

²⁷ OSM, C. 2, s. 48, 216; İbnülemin Mahmut Kemal İnal, Son Asır Türk Şâirleri, İst. 1988, C. 1, s. 39.

²⁸ OSM, C. 1, s. 56.

²⁹ OSM, C. 1, s. 148, 194, 195.

³⁰ İbnülemin, a.g.e., C. 2, s. 649.

³¹ OSM, C. 2, s. 179.

beytini şerh etmiştir³².

Seyyid Seyfullah'ın "Bu aşk bir bahr-i ummandır..." diye başlayan meşhur ilahisine³³; İdris-i Muhtefî'nin "İşbu deme irince üç kez doğdum anadan" diye başlayan şathiyyesine de bazı mutasavvıfların şerh yazdığı söylenmektedir³⁴ (Meselâ, Muhtefî'nin bu şiirini Hüseyin Vassâf Sefine-i Evliyâ'da şerh etmiştir).

Süleyman Çelebi'nin dillerden düşmeyen Mevlid'ine de şerhler yazılmıştır. Meselâ Hüseyin Vassâf, Mevlid şârihlerinden biridir.

Yazıcızâde'nin Muhammediyyesi'ne yazılmış iki şerh biliyoruz. Şerh edebiyatımızın çok önemli ismi İsmail Hakkı Bursevî ve Muhammed Yusuf Efendi Muhammediyye'yi şerh etmişlerdir. Bursevî şerhi iki ciltten oluşmaktadır ve matbûdur.

Her ne kadar kaynaklardan bu şerhlerin varlığını öğreniyorsak da şimdilik aradığımızda bunlardan bir kısmını bulamayabiliriz. İlerde yapılacak çalışmalarla edebiyatımızın bu alanı daha da aydınlanacaktır³⁵.

c. Dînî ve Tasavvufî Olmayan Şerhler: Bu şerhler çok farklı konularda yazılmışlardır. Dil, gramer, kâfiye, felsefe, mantık ve astronomi kitaplarına, lugatlara, konuşma ve münâzara âdâbını anlatan eserlere hatta tabir-nâme, fal-nâme ve latîfelere bile şerhler yazılmıştır. Halîmî Lutfullah bin Yusuf'un Şerh-i Bahru'l-Garâib'ini, İbnü's-Şeyh Mehmed bin Abdulkerim'in Şerhü'l-Lugat-ı Feriştahoğlı ve Şerh-i Kavâyidü'l-İ'râb'ını, Abdullah bin Mehmed Kuyucakî'nin Şerhu Binâ'sını, La'lî Ahmed bin Mustafa'nın Şerhu Emsile'sini, Kadızâde Rûmî'nin Şerhü'l-Mülâhaza fi'l-Hey'e adlı eserini, çok sayıda İsağoci şerhlerini, Sûdî Bosnavî'nin Şerh-i Kâfiyesini, Ferdî Ali bin Mustafa'nın Şerh-i Tuhfetü's-Şâhidî'sini, Saçaklızâde Mehmed Maraşî'nin Şerh-i Âdâb-ı Fenn-i Münâzar'ını, Yayaköylü Ahmed Reşîd'in Şerh-i Durûb-ı Emsâl'ini, Şerh-i Nuhbe-i Vehbî'sini, Şerhu Tâbirü'r-Rüyâ'sını, Gelibolulu Mustafa Âlî'nin Şerh-i Falnâme'sini, Seyyid Burhaneddin'in Letâyif-i Nasreddin Hoca Şerhi³⁶, Salâhî'nin Şerh-i Makâlât-ı Hoca Nasreddin'ini bunlara örnek gösterebiliriz³⁷.

Sonuç:

Sınırları çok geniş ve malzemesi çok fazla ama buna karşılık üzerinde yapılmış çalışma çok az olan bir konuda bilgi vermeye, bu konuya dikkatleri çekmeye çalıştım. Kültür ve edebiyatımız için ehemmiyetini yukarıda söylediğimiz şerhler konusunda maalesef bu güne kadar gerekli ve yeterli çalışma yapılmamıştır. Bunların en kısa zamanda incelenerek Türk okuyucusuna sunulması, kültürümüze kazandırılması gerekir.

³² OSM, C. 1, s. 133.

³³ OSM, C. 1, s. 183.

³⁴ OSM, C. 1, s. 118.

³⁵ Türkçe şiir şerhleri konusunda Gazi Üniv. SBE'ne bağlı olarak arkadaşımız İnci Şahin tarafından bir yüksek lisans tezi hazırlanmaktadır. Bu çalışmanın sonunda konuyla ilgili daha geniş bilgi ve malzemenin ortaya çıkacağına inanıyorum.

³⁶ Bu eser Fikret Türkmen tarafından hazırlanarak yayımlanmıştır (Ank., 1989).

³⁷ Pekolcay-Sevim, a.g.e., s. 55, 56.